

پژوهش و کتاب‌خانه با هم نسبت فامیلی دارند!

ابراهیم اصلانی

جایگاه کتاب‌خانه و زمینه‌های وابسته در فعالیت‌های پژوهشی

اشاره

نویسنده‌ی این مجموعه مطالب، برای قسمت دوم موضوع دیگری را در نظر گرفته بود، اما از آن‌جا که این شماره در مسیری خودجوش! به صورت ویژه‌نامه‌ی کتاب و کتاب‌خوانی درآمد، وی نیز ترجیح داد تا مطلبش را پیرامون موضوع کتاب‌خانه بنویسد. به این ترتیب، مطلبی که خواهید خواند، هم به بررسی مهارت‌های مرتبط با کتاب‌خوانی به عنوان مهارت‌هایی مقدماتی برای پژوهش، می‌پردازد و هم نوع ارتباط کتاب‌خانه با فعالیت‌های پژوهشی را مشخص می‌سازد.

کتاب و پژوهش

کتاب در بیشتر فرهنگ‌ها، نماد دانش و دانایی است. هر موضوع مرتبط با دانایی، از جمله پژوهش و پژوهش‌گری هم خط و ربطی با کتاب دارد. تا به حال به کسانی که کتاب در دست یا کنار کتاب‌خانه یا هر وضعیت دیگر مرتبط با کتاب عکس گرفته‌اند، دقت کرده‌اید؟ البته ژست عکس گرفتن به عنوان پژوهش‌گر، با کتاب با وضعیت استفاده‌های دیگر از آن، فرق می‌کند. بعد از این، هم به عکس‌ها بیشتر دقت کنید و هم اگر خواستید کتابی در دست عکس بگیرید، به حرکت‌های خود توجه داشته باشید!

کتاب و پژوهش، نسبت بسیار نزدیکی به هم دارند. می‌توان کتاب خواند، اما پژوهش‌گر نبود. اما اگر دنبال پژوهش رفتید، نمی‌توانید از کتاب‌خانه و مطالعه فاصله بگیرید. همیشه شنیده‌اید که پژوهش با سؤال شروع می‌شود اما نه هر سؤال. پرسشی که به ذهن پژوهش‌گر و دانشمند می‌رسد با نوع سؤالات روزمره زمین تا آسمان فرق دارد. ارزش و اعتبار سؤال‌های علمی و پژوهشی هم متفاوت است. به‌طور معمول، یک سؤال خوب و عمیق از ذهن کسی می‌تراود که پایه‌های علمی قوی‌تری داشته باشد، یعنی کسی که اهل کتاب‌خانه و مطالعه باشد. پس: یا مکن با پیل بانان دوستی یا بنا کن خانه‌ای در خورد پیل.

کتاب و کتاب‌خانه رابطه‌ای گسترده با موضوع پژوهش دارد؛ رابطه‌ای که باید به‌درستی درک شود و در جایگاه خود قرار گیرد. می‌شود موضوع را از بحث اهمیت کتاب‌خوانی و ضرورت علاقه‌مندسازی کودکان و نوجوانان به کتاب شروع کرد اما فرض ما بر این است که با معلمان و دانش‌آموزانی علاقه‌مند به پژوهش - در هر سطح - روبه‌رو هستیم. کسی که کوچک‌ترین دل‌بستگی و وابستگی به پژوهش دارد، باید با کتاب‌خانه و مطالعه مانوس باشد. لفظ «باید» در موارد زیادی واژه‌ای مناسب نیست، اما این «باید» از آن‌هایی است که نمی‌توان درباره‌اش کوتاه آمد. پژوهش‌گر باید اهل مطالعه باشد، وگرنه با پژوهش‌هایی بی‌مایه یا کم‌مایه روبه‌رو خواهیم بود.

گاهی در پژوهش‌های دانشگاهی، اقدام پژوهی یا پژوهش‌های دانش‌آموزی، فرد را به مطالعه‌ی اولیه درباره‌ی موضوعی ارجاع می‌دهیم. او می‌رود و پس از مدت کوتاهی با این جملات آشنا برمی‌گردد: «در این زمینه هیچ کار پژوهشی انجام نشده است، یا هیچ منبعی وجود ندارد و من اولین کسی هستم که می‌خواهم درباره‌ی آن کار کنم!» آیا می‌توان پذیرفت که درباره‌ی موضوعی، هیچ کاری انجام نشده باشد و هیچ منبعی موجود نباشد؟ این نکته، یکی از مهم‌ترین نشانه‌های کمبود ارتباط پژوهش‌گر با کتاب‌خانه و مطالعه است.

بلکه چون بیشتر می‌خوانند، بیشتر می‌دانند! یادتان باشد سؤال‌های عمیق به ذهن افراد دقیقی می‌آید؛ دقتی از نوع مشاهده، مطالعه و تفکر. بیشتر خواندن برای دانشمندان و پژوهشگران به منزله‌ی بیشتر

اگر می‌خواهید پژوهشگر خوبی باشید و به‌خصوص اگر می‌خواهید به‌طور جدی در این مسیر گام بردارید، در زندگی‌تان جای بیشتری برای کتاب و مطالعه باز کنید.

این‌جا، آن‌جا، همه‌جا کتاب!

هیچ پژوهشی بی‌نیاز از کتاب‌خانه و مطالعه نیست، اما اشتباه نشود؛ همه‌ی پژوهش، کار کتاب‌خانه‌ای نیست. نسبت میان کتاب‌خانه و پژوهش چند نکته قابل توجه است: **اول؛** هر کار پژوهشی در هر نوع و سطحی، به‌طور معمول نیاز به مطالعه و مراجعه به کتاب‌خانه دارد. پژوهشگر بعد از انتخاب موضوع و تعیین هدف، موظف است آگاهی‌های پیشین درباره‌ی موضوع را جمع‌آوری، مطالعه، طبقه‌بندی و تحلیل کند.^۱

دوم؛ «کار کتاب‌خانه‌ای» ضرورت هر پژوهشی است و به دلایل متعددی انجام می‌گیرد:

- پژوهشگر با مراجعه به پژوهش‌های قبل و منابعی که درباره‌ی موضوع وجود دارد، آگاهی و اطلاعات بیشتری کسب می‌کند.

- این آگاهی موجب می‌شود پژوهشگر از دوباره‌کاری و تکرار تجربه‌های اشتباه، به‌دور باشد.

- آگاهی‌های پژوهشگر او را در شناخت دقیق‌تر مسئله و بنابراین تدوین فرضیه‌های مناسب یاری می‌رساند.

- مطالعه منابع می‌تواند درباره‌ی روش‌های اجرا، انواع ابزارهای اندازه‌گیری، آزمودنی‌ها و شیوه‌های به‌کار برده شده توسط پژوهشگران قبلی، بینش زیادی به پژوهشگر بدهد.^۲

سوم؛ مطالعه‌ی منابع مربوط به موضوع پژوهش یکی از مراحل مقدماتی در تمام پژوهش‌های علمی است، ولی روش‌های اجرای این فعالیت از حوزه‌های به‌حوزه‌ی دیگر تا اندازه‌ای متفاوت است.^۳

یک جهت این بحث می‌تواند منفی به نظر برسد، اما امیدوارم شما نیمه‌ی پر لیوان را ببینید! هر نوع پژوهشی در هر سطحی و حتی پژوهش به‌عنوان روش تفکر که باید هدف اصلی فعالیت‌های پژوهش دانش‌آموزی قرار گیرد، نیاز به کار کتاب‌خانه‌ای و مطالعه دارد. اگر از نیمه‌ی پر لیوان به قضیه نگاه کنید، معنایش این است که باید بیشتر اهل کتاب و کتاب‌خوانی باشید. اتفاقاً میل به دانایی و افزایش مطالعه، می‌تواند یکی از نتایج تفکر پژوهشی باشد. شناخت مسئله، مسئله‌یابی و اقدام به حل مسئله زمانی موفق‌تر صورت خواهد گرفت که آگاهی‌ها و دانش افراد افزون‌تر باشد.

دانشمندان بیشتر می‌خوانند!

اگر دانشمندان بیشتر می‌دانند، نه به آن دلیل است که دانشمندان

دانستن است و این هم یعنی رسیدن به درک درست و دقیق از مسائل. اگر به این نکته از زوایه‌ی تربیت بنگریم، به نتایجی دست می‌یابیم: - انجام فعالیت‌های سرسری و تشریفاتی به نام پژوهش، تأثیر زیادی در افزایش دقت و کنجکاوی معلم و دانش‌آموز نخواهد داشت. - معلمی که به دنبال اقدام پژوهی است (معلم پژوهنده)، باید بخش عمده‌ای از تلاش‌هایش را به مطالعه و کسب آگاهی‌ها متمرکز سازد. - تفکر پژوهشی به عنوان اقدام عام در مدرسه، نیاز به تحریک و ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه دارد. - دانش‌آموزانی که نگاهی جدیدتر به پژوهش دارند، باید ضرورت و اهمیت ارتباط پژوهش با کتاب‌خانه را درک کنند.

آن‌ها در کتاب‌خانه می‌مانند

کار کتاب‌خانه‌ای، یکی از مراحل اغلب پژوهش‌هاست، اما پژوهش‌هایی هم وجود دارند که همه‌ی آن‌ها کار کتاب‌خانه‌ای است. لازم است این دو موضوع در هر جایی اعم از مدرسه و دانشگاه با دقت تفکیک شود؛ کار کتاب‌خانه‌ای به منزله‌ی مقدمه‌ی هر پژوهش و کار کتاب‌خانه‌ای به منزله‌ی پژوهش.

کار کتاب‌خانه‌ای به منزله‌ی مقدمه‌ی هر پژوهش، بخشی از مراحل کار هر فعالیت پژوهشی است. در گزارش پژوهش که به صورت مکتوب تنظیم می‌شود، و به‌طور معمول شامل پنج فصل است، فصل دوم به گزارش کار کتاب‌خانه‌ای اختصاص می‌یابد. در این فصل که با

عناوینی چون «پیشینه‌ی پژوهش»، «تاریخچه‌ی پژوهش»، «سوابق پژوهش»، «ادبیات پژوهش» و امثال آن شناخته می‌شود، پژوهشگر حاصل مطالعات و یافته‌های خود از منابع متعدد را می‌آورد.

کار کتابخانه‌ای به منزله‌ی پژوهش، نوع خاصی پژوهش است که فقط در کتابخانه صورت می‌گیرد. توجه کنید که فقط «نوع خاصی از پژوهش» به صورت کامل کتابخانه‌ای است و طبعاً هم روش اجرا و هم روش گزارش آن با سایر پژوهش‌ها فرق دارد.

در بین انواع پژوهش‌ها، این «پژوهش تاریخی» است که به طور عمده با کار در کتابخانه سروکار دارد. این پژوهش تاریخی با وقایعی سروکار دارد که قبل از تصمیم پژوهشگر به مطالعه‌ی آن‌ها، به وقوع پیوسته است و بنابراین، به غیر از اسناد و مدارک، از روش دیگری برای جمع‌آوری اطلاعات نمی‌توان استفاده کرد.

پژوهش تاریخی به نسبت انواع پژوهش‌های دیگر از اعتبار کمتری برخوردار است.

در انتخاب کتاب، سرگردان هستند. با یک برنامه‌ی راهنما، می‌توان به علایق دانش‌آموزان جهت داد و آنان را در موضوعی علیم هدایت کرد.

۴. دانش‌آموزان علاوه بر یک «راهنمای مطالعه‌ی موضوعی» که مکتوب است، به یک راهنمای فعال هم نیاز دارند. می‌توان تعاملی دوسویه بین معلمان علاقه‌مند به موضوعی علمی با دانش‌آموزان هم‌جهت به وجود آورد.

۵. امروز کتاب‌های جذاب هم از نظر محتوا و هم از نظر صفحه‌آرایی و گرافیک در بازار کتاب وجود دارند. هر مدرسه‌ای به یکی دو نفر کتاب‌شناس خوب و ماهر هم نیاز دارد.

۶. موضوع پژوهش و کتابخانه می‌تواند با همه‌ی درس‌ها تلفیق شود، به شرطی که باز کار به کپی‌برداری و خلاصه‌نویسی از یک کتاب نرسد.

۷. روش کار کتابخانه‌ای باید در مدرسه، هم به معلمان و هم به دانش‌آموزان آموزش داده شود.

مدرسه، کتابخانه، دانش‌آموز

اگرچه درباره‌ی اهمیت کتابخانه در مدرسه، سخن بسیار گفته شده است اما شاید لازم باشد به این موضوع یک بار هم از زوایای تفکر پژوهشی نگاه کنیم.

پژوهش به عنوان روش تفکر (تفکر پژوهشی) می‌تواند مدرسه را وارد جریانی کند تا به نگاه خلاق و پویاتری به کتابخانه برسد. شاید با یک نگاه هدفمند به روش اندیشیدن، به فلسفه‌ی جدیدی از جایگاه کتابخانه در مدرسه دست یابیم.

اگر وظیفه‌ی مدرسه توسعه‌ی تفکر پژوهشی است، آن گاه باید دانش‌آموزان بیاموزند که با مراحل روش علمی به سراغ مسائل زندگی بروند. در این مسیر، هرچه بیشتر بدانند، به دیدگاه بهتری از مسئله‌یابی و حل مسئله دست خواهند یافت.

کتابخانه‌ی مدرسه می‌تواند محل انباشت کتاب‌ها باشد. با یک تغییر کاربری در نوع نگرش‌ها، کتابخانه به کانون دانایی و اندیشیدن تبدیل خواهد شد.

رهنمودهایی برای مدرسه

۱. در کتابخانه‌ی مدرسه به جای پرداختن به تعداد کتاب‌ها، به تنوع موضوعات اهمیت بدهید.

۲. شناسایی علایق و گرایش‌های علمی دانش‌آموزان، یکی از ضرورت‌های فعال‌سازی کتابخانه‌ی مدرسه است.

۳. با کمک و هدایت معلمان، سعی کنید برای هر موضوعی، «راهنمای مطالعه‌ی موضوعی» درست کنید. بسیاری از دانش‌آموزان

فرصت‌هایی برای اندیشه و عمل

۱. از دانش‌آموزان بخواهید زندگی چند دانشمند را که در زندگی‌شان زیاد اهل کتاب‌خوانی بوده‌اند، برای بقیه مطرح کنند. اگر در دور و بر خودشان هم کسانی را می‌شناسند که زیاد اهل مطالعه هستند، می‌توانند به معرفی آن‌ها بپردازند.

۲. نمونه‌هایی از گزارش پژوهش مانند پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکترا را سر کلاس ببرید و درباره‌ی فصل دوم آن‌ها صحبت کنید.

۳. به چند دانش‌آموز فرصت دهید تا با مطالعه‌ی چندین کتاب درباره‌ی یک موضوع مشخص، علاوه بر بحث و بررسی، تحلیل و دیدگاه خود را هم توضیح دهند.

۴. وضعیت پژوهش‌ها در مدرسه‌ی شما چه‌گونه است؟ آیا همه‌ی کارها، کار کتابخانه‌ای به روش مرسوم است یا...؟

۵. به صورت فردی یا گروهی، به دانش‌آموزان موضوعاتی برای پژوهش تاریخی بدهید. از آن‌ها بخواهید که به منابع بیشتری مراجعه کنند.

پی‌نوشت

۱. شورای کتاب کودک (۱۳۸۲)، فرهنگ‌نامه‌ی کودکان و نوجوانان، جلد هشتم. تهران: نشر فرهنگ‌نامه
۲. دلاور، علی (۱۳۸۱). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: رشد.
۳. همان منابع
۴. گزارش پژوهش در دانشگاه‌ها با عنوان پایان‌نامه یا رساله شناخته می‌شود. در مراکز علمی و سازمان‌های دیگر، عنوان گزارش پژوهش یا موارد مشابه مورد استفاده قرار می‌گیرد.